

**FRANTZIAKO ESTATUAK EUSKARAREN
ETA EUSKAL ELIZGIZONEN AURKA 1889-1906
BITARTEAN EGINDAKO JAZARPENAREN
KONTAERA DOKUMENTUEN ARGITAN**

Sarrera

Frantziako Iraultza handiak eta gerokoek, ezaguna den «Liberté, Egalité, Fraternité» bere goiburua oinperatuz, mende bat baino gehiagotan Euskal Herriaren aurkako jazarpena izan zuten ondoriotzat, bai Euskal Herria herri gisa jazartuz, baita euskaldunak bana-banaka jazartuz ere. Euskal Herriaren askatasuna eta erlijio askatasuna suntsitzea lortu zuten eta euskal kulturari eta bereziki euskarari ia azken kolpea ematea. Hau guzti hau Iraultza horren erdirakoitasunagatik. Errejimen zaharra euskal kulturarentzat hain kaltegarri izan bazen, Iraultzak, bere erdirakoitasunez, euskara ia azken arnasatan jarri zuen Iparraldean.

Frantziako Estatu laiko eta Elizaren etsaiak, bere burua erlijio bihurtu nahirik, polizi egoera izugarri bat jarri zuen, dena mende eta kontrolpean ezarriz; guztian eta guztiengan aginduz...

Mitoak ahanzkortasunez gozatuak daitezenean, oso arriskutsu bihurtzen dira.

Honetaz konturatzeko ikerketa-liburuak irakurtzea eta batez ere artxiboetan dauden agirietan murgiltzea bezalakorik ez dago. Adibidez, Parisko Artxibo Nazionalera jotzea da horretarako abagunerik hoberenetarikoa. Artxibo horretan esaten ari

naizen guztiaren dokumentazio ugaria gordetzen da.

Baina beste gaiak alde batera utziz, Estatu frantsesak 1889-1906 bitartean burutu zuen euskararen aurkako jazarpenari lotuko natzaio soil-soilik. Frantziako aginte laiko, erdirakoi eta zeharo diktatorialak euskararen aurka eta berau mintzatu eta laguntzen zutenen aurka, Iparraldeko elizgizon euskaldunen aurka bereziki, ikaragarritzko jazarpenari ekin zion.

Euskararen guruz-bide hau esandako epea baino askoz ere luzeagoa da, hots, 1889-1906 bitartekoa baino luzeagoa. Baina tarte horri nagokio orain, aipatutako artxibo horretan urte horietako agiri-sail ugari bat aurkitu dudalako. Parisko Ministeritzak eta behe Pirinioetako Prefektak elkarriz egindako gutun mordo bat dira. 80 gutun edo, Ministeritzaren oharrek, telegramak eta abar dira, gaitzat euskararen erabilera elizetan aztertzen delarik.

Le Pays Basque seul restera longtemps, peut-être, si-fructueux. La langue basque est, en effet, très vivante dans les arrondissements de Bayonne et de Baysse. Les populations y sont fortement attachées; C'est pour elles, leur langue nationale, que la tradition et les usages sont toujours conservés. Le français y est très peu en usage; et je dois ajouter que le Béarn qui se recroûte, pour la plus grande partie, dans cette contrée, se prête fort peu à la diffusion du français.

1891-1913an

Kontara honetan, gai beraren inguruan Estatuak eman zituena urratsak aztertuko ditugu kronologikoki.

1. Euskara bazter erazteko plangintza

Frantziako gobernu erdirakoiak jadanik bereganaturik eta bere mende zuen oso-osoan eskoletako irakaskuntza eta ez dago esan beharrik frantsesa zela nagusi. Frantsesa maila eta alde guztietan ezartzeko eta besteak hizkuntza arrotz edo kanpotarizat joz galerazteko, eskola hartu zen bitarteko.

Estatua, aginte zibilararen bidez, bere helburuak lortuz zihonan. Baina euskaldun apaizek eurenean zirauten gogor Jainkoaren Hitzaren aldarrikatzean eta dotrinaren irakaskuntzan euskara erabiliz. Hortaz, ez da harritzekoa Frantziako agintari zibil laikoak euskara herri-bizitzatik eta haurren nahiz gazteen erlijio-irakaskuntzatik betiko galdu nahi izatea.

J'ai observé au contraire que le plus grand nombre des titulaires ecclésiastiques du pays basque enseignent le catéchisme dans la langue euskarienne; ils ne s'écartent de cette règle qu'à l'égard des enfants des fonctionnaires et employés de l'Etat qui n'entendent pas le dialecte local. Pour les prédications, les desservants emploient l'idiome basque dans presque toutes les communes rurales. Il serait

1901-V-23an

a) 1889.ean jadanik Parisa heldua zen Iparraldeko hizkuntz egoeraz informe edo txosten zehatz bat: Euskaldunek euskara gauzarik handientzat dute -zioen txostenak-; elizgizonentzat frantsesak ez du balio eta elizetan euskara hutsez mintzatzen dira. Beraz, Frantziarentzat arriskugarri bihurtu dira!

b) Txosten hau aipatzen da Pabetik 1891.eko Urtarrilaren 13an idatzitako beste batetan ere. Informe hau, Ministeritzak euskararen egoera zein zen argitzeko egindako eskabideari erantzunez egina da. Eta prefektak honela dio: bearnes edo patois-en aldetik ez dator inolako arriskurik; laster ez da mintzatu-ko eta denbora gutxi barru harenak egingo du. Baina euskarak gogor irauten du. Maule eta Baionako eskualdeetan batez ere:

hautzat euskara benetako «langue nationale» da. Frantsesa gu-
txi erabiltzen da, eta elizgizonak ez dira batere frantsesa indar-
tzearen aldekoak. «Euskaldun herri guztietan, apaizak ia euskara
hutsez baliatzen dira sermoietan, eta dotrinaren irakaskuntzan
ere bai. Hilean behin soilik egiten dituzte sermoiak frantsesez
Donapaleun eta Donibane Garazin».

montagneux et un peu servies. Le fanatisme est en
grand, surtout dans les régions basques, grâce à St. B.
La cause qui m'intéresse, c'est que le catholicisme qui est
langue basque. malgré tout le zèle des instituteurs pour
propager l'enseignement français; mais ces causes sont écoulées
à un tel point qu'il n'y a plus de maître dans le pays, car ce sont
eux qui dans certaines communes, portent l'école. L'indice et la

1901-XII-14an

Prefektak, euskararen iraupenaren errua, herria apaizgoare-
kin hain erlazio onatan egoteari egotzen dio; eta elizan, hambes-
te elizkizun ospatzen direlarik, euskara bizi-bizi dago. Gero, Mi-
nisteritzari aholkuak emanez, eleizgizonei erasotzen hasteko or-
duak oraindik ez duela jo adierazten dio; herriak apaizak estimu
handitan izanik, hauei ikuturik eginez gero gobernuaren aurka
irakitan jarriko bailitzateke: «Baina errudunak apaizak dira».
Neurri bortitz eta berezietara jotzea ez da komeni oraindik. Zi-
hurki jokatu behar dugu eta eskoletan eta eskolen bidez lan
egin.

c) Bost urte geroago, 1896.eko apirilean, Parisko aginduak
jarraikiz, Behe Pirinioetako prefekturak euskararen erabileraz
bere txosten edo informea igortzen du: apaizak oztopo handia
ditugu -dio txostenak- frantsesa sar erazteko. Elizan ia huts-
hutsik euskara erabili ohi da. «Idiome euskarien» dio txostenak.
Euskarazko sermoi eta dotrina debekatzea jotzen du neurririk

egokientzat Prefektak. Baina bozketak (hauteskundeak) amaitu arte, debeku horretarako ez dela unerik egokiena uste du, euskaldun hautagaiak, apaizgoak lagundurik, horretaz baliatuko baliariteke botuak eskuratzeko.

2. Euskararen aurkako erasoa (1901-1903)

1901.eko Otsailaren 8an, Parisko Ministeritzaren zuzendaritzak, eta hizkuntz egoera frantsesaren alde aldatu den galdetzen dio Pabeko Prefektari eta ea Frantziako iparrean (esate baterako, flamendarren aurka) hartu diren antzeko erabaki bortitz bereziak euskararen aurka ere hartzea komeniko ote den.

Lau egun barru hartzen du Prefektak euskararen erabilera galerazi nahiez Paristik egindako gutuna.

Monsieur le Président du Conseil,

A la suite de votre dépêche du 8 février 1901, relative à l'emploi des dialectes locaux dans les prédications et l'enseignement du catéchisme, j'ai eu l'honneur de vous adresser un rapport en date du 21 mai, concluant à la nécessité d'obliger tout d'abord les desservants à enseigner le catéchisme en français.

1902-VI-28an

1901.eko Maiatzaren 23an, Euskal Herrian zehar ibili ondoren, igortzen dio Prefektak, eskatutako txosten hori: Eskolaren eraginez frantsesaren egoera lehen baino hobea da Departamentu osoan, eta beraz, tokian tokiko hizkuntzak galtzaille irten dira. Hala baina Euskal Herrian, Baiona eta Maule aldeko eskualdeetan batez ere, frantsesaren garapena oso astiro doa. Euskaldun apaizik gehienek euskaraz irakasten dute dotrina edo katexima. Laborari giroko herrietan apaizek euskara hutsez egiten dituzte predikuak; zenbait auzapez edo alkatek jakin ere ez daki-

qu'il s'agit d'un principe essentiel rappelé notamment dans une circulaire de M. le Ministre de la Justice et des Cultes en date du 30 août 1890: en dehors de toute la partie liturgique des offices religieux, le budget des cultes n'est voté par les Chambres que pour la rémunération des services faits dans notre langue nationale. Aussi est-il permis de croire que M.M. les Vicai-

1902-XI-17an

te frantsesa. Apaizek Frantziako «unité Nationale»en aurkako joe-rak bultzatzen dituzten eliztarren artean.

Prefektak zenbait aholku ere ematen dizkio Parisi: Gobernuak ezin onar dezake frantsesa ez den beste hizkuntzatan kristau dotrina irakastea; horregatik Baionako apezpikua premiatu beharko genuke apaizei kontuak eskatzeko. Elizbarrutiko haurrentzat frantseseko kristau ikasbide berri bat komeniko litzateke. Honek, frantsez hizkuntzarentzat eragin onuragarria izango luke. Onena epe bat ematea, eta epe horren buruan apaizgoak lehengotan iraungo balu, orduan Frantziako iparrean ezarri diren lege bortitzak ezarri beharko lirateke hemen ere. Baina herria jarki ez dadin, apurka-apurka burutu beharko genuke gure plangintza, eta ez bat-batean. Oraingoz ez da komeni euskarazko sermoigintza debekatzea, baina kristau ikasbidea bai frantsesez ezarriz joan beharko genuke.

1901.eko Abenduaren 27ko gutunean, Paris ez da proposatzen zaion epe horrekin bat etortzen. Egoera hori gehiago luzatzerik ez luke nahi, eta apezpikuari parte emanez, euskarazko sermoigintza eta dotrinaren irakaskuntza debekatzeko ekinahalak egin ditzala eskatzen dio Prefektari, agindua betetzen ez duten apaizak zematuz.

Prefektak, 1902.eko Otsailaren 17ko dataz, bere txostena igortzen du Parisa: Lehenik ez deritzo egoki Frantziako iparrean

ezarritako agindu latzak Euskal Herrian ezartzeari, herriaren ezetza eta apaizgoaren jarkiera izango zukeelako ondorioztat; eta bereziki bozketen aurrean kaltegarri gerta daitekeelako. Beraz, Maiatzaren 23an emandako aholku berberak birgoratzen dizkio. Beste aldetik Prefektak apezpikuarekin erabili izan zuen auzi hau. Hala baina apezpikua, inguruko giroaren eraginez edo, administrazioaren aurka jarri da.

Hala ere ekaina igaro ondoren, berriro ere apezpikuarekin bilduko dela hitz ematen du, eta lehengo egoera berak iraungo balu, zirt edo zart egin beharko litzatekeela eta arau bortitzak ezarri.

Aginte politikoak, 1902ko Otsailaren 27ko dokumentuan ageri denez, baiezkoa damaio proposamen honi, baina apezpikuari gogor egin beharra azpimarratzen du; zilegi ez den dialektotz arrotz bat bere elizbarrutian erabiltzen uztearen gehiegikeria adierazi behar zaiola argi eta garbi.

1902.eko Ekainaren 28an idatzitako prefekturaren txostenean, ideia berdintsuak errepikatzen dira, baina erabaki berriak erantsiz: apaiz guztiak frantseseko katexima irakastera behartu behar dira; apezpikua kanpotik denean Elizbarrutiko bikarioei oharrerazpenak egiten zaizkie dotrina frantsesez irakasteko agindua hausten duten apaizei kontuak eska diezaizkieten; eta azkenean ohar bitxi hau gaineratzen da: apaizek jasotzen duten soldata Frantziako hizkuntza nazionalen predikuak egin eta irakasteko dela soilik, eta beraz, 1903.eko Urtarrilaren lehenengotik aurrera, frantseseko katexima nahitaezkoa izango da.

Parisko zuzendaritzak, 1902ko Uztailaren 11an egindako

Paris, le 11er juillet 1902

M. le Préfet des Basses-Pyrénées.

M. le Préfet, j'ai pu conclure de votre rapport de 17 novembre courant, relatif aux difficultés soulevées dans votre département par le maintien de la langue basque dans les publications et le enseignement de catéchisme; je vous remercie de l'envoi de ce document, dont j'approuve entièrement les conclusions.

1902-XII-4an

gutunean, Prefektarekin adostasuna adierazten du.

Prefekta honek, oraindik zehatzago finkatzen ditu bere ideiak 1902.ko Uztailaren 15eko gutunean: urtarrilaren lehenengotik frantseseko kristau ikasbidea derrigorrezkoa izango da eta apaizek euren egoitza legezatzeko kristau ikasbidea frantses ez ematen dutela ziurtatu beharko dute.

Baina Frantziako Estatuaren erabaki hauek gorabehera, euskarazko katexima bat agertzen da apezpikuaren oneritzi eta guzti. Ez dago esan beharrik Prefekta sutan jarriko zela; areago oraindik: Kapituloko bikarioen erantzuna hartzen du 1902.ko azaroaren 3ko dataz. Hauek ez dute Prefektaren proposamenik onartzen. Pastoral arazoak aipatzen dituzte horretarako eta beraien ezin dutela ezer aldatu apezpikua kanpotik den bitartean; euskararen etorkizunaz zantzu txarrak iragartzen dituzte; denboraren joan-etorrian dena frantsesaren alde jarriko dela eskolaren eraginez..

Vous voulez bien m'autoriser, par télégramme du 9 décembre courant, à demander à titre d'exemple, dès à présent, c'est-à-dire pour le premier janvier prochain, la suppression du traitement des ecclésiastiques que je pourrais vous signaler comme employant le basque de parti pris dans l'enseignement du catéchisme.

1902-XII-11an

Prefekta ez da horrekin pozik geratzen, baina Parisko zuzendaritzari, eskolaren eragina onuragarria izan dela frantsesarentzat adierazten dio. Baina euskarazko sermoigintzari amore eman beharra balego ere, euskarazko dotrinaren irakaskuntza inondik inora ere ezin daitekeela utzi.

Parisek, 1902.eko Abenduaren 4ean, Prefektaren proposamenak onartu egiten ditu berriro ere. Eta Barne Ministeritza-

ren telegrama bidez, 1902.eko Abenduaren 9an, kristau ikasbi-
dea frantsesez ematea agindu eta betetzen ez duten apaizei sol-
data kenduko zaiela iragartzen da.

Prefektak, 1902.eko Abenduaren 11an, zera adierazten du:
erabaki hori urtarrilaren lehenengotik ezarri ahal izatea zail izan-
go da, baina martxoaren lehenengotik bai ezarri ahal izango da.
Kapituloko bikarioek amore ematen dute egoitzaren legeza-
tzeari dagokionez.

Prefektak Ministeritzara igortzen dituen garai horretako
egunkari-ataletan, Estatuaren portaera horrek herrian sortu
duen kexua nabari da.

De tous les desservants du canton de Mauléon, seul,
encore, frappé de suppression du traitement, pour avoir commis,
moi ministre de la Religion, le crime d'enseigner la Religion à
des enfants basques dans leur langue nationale, la seule qu'ils
parlent dans leurs familles et qu'ils comprennent, j'étais sura-
bondamment désigné par vos paroles et plusieurs des honorables
maires qui vous écoutaient m'en ont fait la remarque.

Je regrette que vous n'avez pas compris, qu'au double
titre d'absent et de victime, j'avais droit sinon à votre respect,

Justin de Menditte-ren eskutitza: 1903-V-7an

Arau hauen inguruan emandako lehen urratsen ondoren,
Prefektak bere txostena igortzen du, Ministeritzak «garrantzi-
tsutat» 1903.eko Otsailaren 20an jaso:

Derrigotrezko agindu horiek ez dute ondorio txarrik izan:
auzapezak (alkateak) orohar, Parisko aginduak onartzearen alde
azaldu dira.

Apaizei dagokionez, agirian behintzat ez dute euskaraz do-
trina irakasten jarraitzeko asmorik agertu: 94 apaizetik 52k

frantsesez irakatsiko dutela hitz eman dute, gainerako guztiek, euskaraz irakastea debekatzen zaienez, kristau ikasbidea irakasteari uko egin diote. Protestarik ere izan da, baina uste baino gutxiago.

Egun horietako prentsak Prefektari egozten dio debeku honen errua eta ez Parisi; ez hainbestekoa behintzat. Baina dokumentuetan nabari denez, Paris izan zen guztiaren eragile eta euskararen aurkako jazarpen honen erantzule bakarra. Euskal prentsak gogor salatzen ditu agindu hauek; erabaki hauen aurka bere ahotsa ausartien jaso zuenatarikoa Elissagaray apaiza dugu.

Il y aurait lieu d'avertir, dès maintenant, M. l'Evêque de Bayonne que le Gouvernement ne peut tolérer que l'enseignement du catéchisme ne soit pas donné en langue française. M. l'Evêque serait in-

1903-V-23an

Baina Prefektak, frantseseko erlijio irakaskuntzari tinko eutsi behar zaiola uste du eta halaxe aholkatzen du. Parisek, 1903.eko Otsailaren 26ko gutunean, Prefektaren jokabidea guztiz onartzen du.

3. Euskaldun apaizen aurkako jazarpena

Euskara erabiltzeko debekuaren eta Estatuak apaizei egindako mehatxuaren ondoren, Prefektak, izen eta guzti, zigorgarri zitezkeen apaizak apaitzeari ekin zion, nortzuri soldata ukatu ere adieraziz. Honela, 1903.eko Apirilaren 5eko txostenean adierazten den egoera benetan larria da. Euskararen aldekoak «atzera-koi» eta «elizkoitzat» salatuak dira. (Inperialista eta diktatoreen hizkera da hori: semantika eta hizkuntza Estatuaren zerbitzu hutsetan eta beste herri eta kulturak zapaltzeko suntsitzeko). Txostenaren arabera, Estatuaren erabaki eta debekuak, orohar onartuak izan dira Departamentuan, baina Euskal Herrian oztopo latzak aurkitu ditu: herri eta parrokia batzutan burua makur-

tu badute ere, beste askotan gogor diraute eurenengan eta zigorrak ezarri beharko zaizkie.

Elizgizonen jarrera honi jazarpen bortitzez erantzun behar zaio. «Repression sévère» dio txostenak, eta ondoren aipatzen diren apaizei soldata ukatzea proposatzen du:

1) L. Harispe-Etchevers, Baigorriko Donestebeko erreto-rea. Honek euskaraz irakasten jarraitzen du. Auzapezak, erreto-rearekin ados dagoenez, utzi egin du bere kargua.

2) Berterreche de Menditte, Muskuldi-ko apaiza, Maule aldekoa. Setatsu eta kaskagogor, euskeraz irakasten jarraitzen du.

3) Etcheberry, Alçay-n.

4) Eliçagaray, St. Just-Ibarra-n: Frantziako hizkuntza nazionalaren arerio amorratua.

5) Agorreca, Irissarry-n. 51 haurretatik 5ek soilik hartzen dute dotrina frantsesez, hiruk ezik gainerako guztiek frantses jakin arren.

6) Montalibet, Arraute-Charritte-n.

7) Sancionena, Bardos-en.

8) X. Harriet, Ayherre-n: zeharo kontra eta kaskagogor azaltzen da; dotrina irakasteari utzi, baina emakume bati agindu dio euskaraz emateko.

9) Etchart, Lahonce-n.

10) Durruty, Itxassou-n.

Parisek baietsi egiten ditu zigorrak, 1903.eko Apirilaren 10eko gutunean. Ihardespena eta protesta egiten dituztenen artean, Justin Menditte apaiza dugu, gutun ausart bat igortzen duelarik.

1903.eko Uztailaren 5 eko txostenean zigorgarriztat jotzen diren beste hiru apaizen izenak datoz: Patient, Lacarry-koa (kate-xima bi, bata euskerazkoa eta bestea frantsesezkoa eduki eta ikastera behartzen ditu haurrak), Bidegaray, Bussunaritz-en, eta

Quéheille, Domezain-en.

Azaroaren 24ko datuz, Ministeritzako dokumentuan, zigorgarriztat jotzen diren beste biren izenak datoz: Duclos, Arbonne-n, eta Ségalas, Ispoure-n.

1904.eko Urtarrilaren 16an zigortuen izen gehiago datoz:

Uhart, Licq-Athérey-n

Uharriet, Aldudeetan

Berhouague, Lohitzun-en

J. Agorreca, Souraide-n.

Eta beste bat gehiago 1904.eko Urtarrilaren 19an: Elissague, Donibane Lohitzun-en. Honek, eskola estatalen kaltetan erlijiosoen eskolen alde egiten du lan. 1904.eko Apirilaren 18an zigortuen zerrenda oraindik luzeago egiten da: Olçomendy eta Larralde, biak Bidarray-n.

Paris eta Prefektaren arteko postatruke ugarian, zigortutako apaiz bakoitzaren egoera eta bilakabidea zertzelada biziz adierazten dira.

Protestak, euskal prentsa eta euskaldun apaiz askoren jokae-ra ausarta gorabehera, euskararen aurkako ekintza galgarriak aurrera egin zuen, denok orain ezagutzen ditugun ondorio negargarriak Iparraldean sortuz.

Hauxe duzu, irakurle, dokumentuei hitz egiten utziz, Estatuak Iparraldean, azken gordeleku bezala Elizan babesturik egon zen euskararen aurkako ekintza zapaltzailearen kontraera. Azkenez Estatu inperialista eta diktadoreak euskarak izan zuen azken gordeleku publikoa ere bortxatu egin behar, euskararen aurkako amorruez!!!

Julen Urkiza